

HIÁNPÓTLÓ FORRÁSOK A BÉKÉSI REFORMÁTUSOK 18-19. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Hegyi Ádám (szerk.):

Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára,
Debrecen, 2022. 455 p.

Hegyi Ádám, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar egyetemi docense, a Délvidék Kutató Központ kutatója, számtalan, a témához kapcsolódó publikáció és kötet szerzője¹ által szerkesztett kötet a tiszántúli református egyházkerület déli határain elhelyezkedő Békési Református Egyházmegye összeírásait és vizitációs jegyzőkönyveit tartalmazza 1721 és 1820 között.

A mind fizikai megjelenésében, mind tartalmában fajsúlyos forrásgyűjtemény-kötet bevezető tanulmányát a szerkesztő Hegyi Ádám jegyzi, míg a hatalmas mennyiségű forrásszöveg gondozásában kutatótársai, úgymint Losonc Ilona, Redenczki István, Szabadi István, Szász Lajos, Tóth Levente és Veres Tünde voltak segítségére.

A 456 oldalas, színvonalas kivitelezésű, helymutatóval, idegen szavak és kifejezések jegyzékével feldolgozott, szakirodalmi és levéltári forrásokkal kiegészített forrásgyűjtemény jelentőségét jelzi az a tény, hogy jelenlegi ismereteink szerint a békési esperességről 1721 előtt semmilyen egyházigazgatási vagy közigazgatási irat nem keletkezett, amely leírta volna az egyházmegye állapotát a 18. századot

megelőzően, így a kötet a fellelhető forrásanyagot tekintve a kezdetektől teszi kutathatóvá annak történetét.

A 16. század második felében a nyugat-európai kálvinista közösségekben kimutathatóvá vált a vizitáció gyakorlata, a református egyházban az egyházi hierarchia kialakítása, a fegyelem fenntartása és az ellenőrzés érdekében az egyházigazgatás kulcskérdésévé vált az egyházlátogatás, aminek segítségével mind a lelkészek mindennapi tevékenysége, a hitélet, a szegénygondozás, vagy az oktatás terén, mind a gyülekezet erkölcsi viselkedése, vagyoni helyzete, az esetleges erkölcsi, gazdasági vagy egyházfegyelmi vétségek ellenőrizhetővé váltak. A Magyar Királyságban viszont korábban, de még a 18. században sem működött elég hatékonyan az egyházlátogatás intézménye, valószínűleg a vizitációk iratai vagy el sem készültek, vagy nem maradtak fent, amelynek vallás, illetve politika-történeti okait részletesen taglalja Hegyi Ádám bevezető tanulmányában, majd bemutatja a tiszántúli egyházkerület déli határain elterülő Békési Református Egyházmegye általa fellelt – és a kötetben is publikált – levéltári forrásait.

A közreadott egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy azokkal egyenértékű dokumentumok nemcsak a 18-19. századi magyar református egyháztörténet alapvető forrásai, hanem művelődéstörténeti, jogtörténeti, történeti demográfiai és gazdaságtörténeti szempontból is fontos jelentőséggel bírhatnak. Hiszen a kötetben megtalálhatóak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szövegei mellett összeírások az egyes egyházközségek, gyülekezetek múltjáról, fizikai, anyagi állapotáról, a lelkészpénztárakról, az egyházmegyében szolgáló lelkipászorokról; találhatunk lélekösszeírásokat, választói névjegyzékeket, melyekből rekonstruálható például a protestáns közösség létszáma, vagy családfakutatásra is ad lehetőséget.

A teljesség igénye nélkül böngészve az értékes forrásanyagban, megemlíthető például a kötet 168. oldalán közölt, 1751-ben Erdődy Györgyhez írt kérvénye az Algyőről Hódmezővásárhelyre erőszakkal elűldözött reformátusoknak. A nincstelennek vált gazdák a falu földbirtokosától próbálták kártérítést kérni, ezért összeírták a vagyonukat, és egy esedező levélben fordultak a grófhhoz. Az algyői reformátusok összeírása több levéltárban is fennmaradt, a kötetben közölt szöveg nem autográf, viszont a legteljesebb összeírás a létező példányok közül.

Jelentős és igazi kuriózumnak számító egyháztörténeti forrás a kötet 199–201. oldalán közölt 1751-es kiadású uralkodói pátense Mária Teréziának, amelyben az uralkodó kötelezte arra Forgách Pál István nagyvárad püspököt, hogy végezzen egyházlátogatást. A Békési Református Egyházmegye körrendeleti jegyzőkönyvében maradt fenn a királyi pátenis másolata, amelyben részletezték, hogyan voltak kötelesek a reformátusok a várad püspöknek engedelmeskedni. A királynő kötelezte a reformátusokat arra, hogy a püspök egyházlátogatási körútjának engedelmeskedjenek, és kiemelte, hogy a református és az evangélikus lelkipászorokat

különösképpen ki kell kérdezni a keresztelés módjáról. Mária Terézia parancsában az is szerepelt, hogy az apátot szolgálatában semmiképpen sem zavarhatták, nem tartóztathatták fel, és az egyházi javakat, kegytárgyakat is be kellett mutatni a vizitátorok előtt, emellett a protestánsokat figyelmeztették, hogy úgy viselkedjenek, ahogy az egy keresztény embernek illik, és vessék alá magukat a királyi rendeleteknek. A szerkesztő megjegyzése szerint e forrást a békési egyházmegye körrendeleti jegyzőkönyvébe azért másolták be, mert a református egyháznak alapvető érdeke volt minden vallásügyi jogszabály megismerése, hiszen nem volt szabad vallásgyakorlásuk, ezért tisztában kellett lenniük a jogaikkal és a kötelességeikkel.

A kötet hatodik fejezetében szerepelnek a református egyházlátogatásokról közölt források, ezek közül érdemes megemlíteni a 249–251. oldalon szereplő, Füredi Mihály 1756–1768-as hódmezővásárhelyi egyházlátogatásáról tudósító iratot. A hódmezővásárhelyi gyülekezet omniáriumában fennmaradt bejegyzés szerint a Békési Református Egyházmegyében 1765-ben, 1766-ban és 1768-ban egyházlátogatást tartottak. Mivel az 1787 előtti időszakból nem maradt fenn egyházlátogatási jegyzőkönyv, egyedül a vásárhelyi bejegyzés adataiból következtethetünk arra, mit és hogyan vizsgáltak a vizitátorok. A fennmaradt szöveg viszont nem az egyházlátogatás jegyzőkönyve, hanem a vizitátorok és a gyülekezet vezetői előtt lefolytatott vizsgálat eredményére adott megoldási javaslatok írásos formája. Ezek szerint a canonica visitatio során ellenőrizték a tanítók jövedelmét, a templomi éneklési szokásokat, a templomi bibliaolvasást, a gyerekek rendszeres iskolába járását, a lakodalmi szokásokat. A határozatok részletességéből arra következtethetünk, hogy a templom református eredetének bizonyítására különösen nagy hangsúlyt fektettek. Megpróbálták a világiak egyházkormányzati ügyekbe történő beleszólását is korlátozni, mert előírták, hogy egyházi ügyekben csak a parókián hozhatnak határozatot, a városházán nem.

Amint az önkényesen kiemelt források és azok szerkesztői magyarázata is bizonyítja, rendkívül értékes segítséget adhat a korszak kutatóinak a kötet, hiszen minden forrásközlést a szerkesztő rövid magyarázó jegyzete vezet fel, és a forrás lelőhelyét is pontosan jelöli, így a hatalmas vállalkozás betöltheti azon funkcióját, hogy további történeti kutatásoknak adjon táptalajt a jövőben.

Döbör András

JEGYZET

- ¹ Hegyi Ádám: *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei: 1696 – 1809 (1839)*. Debrecen, 2021.; Hegyi Ádám: *A lelkész és a gyülekezet viszonya 1802-ben Uri Sándor gyomai káplán esetének tükrében*. *Ethnographia* 127 (2016/2). 258–272.; Hegyi Ádám: „...hogya maga munkája helyett a másét mondotta el...” *A református gyülekezet plágiumvitája Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén*, *Fons* 21 (2014/4). 431–459.; Bod Péter, (közread.) Gudor Botond, Hegyi Ádám [et al.]: *Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve 1745, 1764*. Csíkszereda, 2012.; Hegyi Ádám: „...le fordította és ki is nyomtattatta... de a melybe sok árt vallott...” *Szalay Pál fordításai és a 18. századi könyvkiadás*. In: Lengyel Réka (szerk.): *Nunquam autore, semper interprete. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*. Budapest, 2016. 255–268.; Hegyi Ádám: *Olcsai Gaál András (?-1742) hagyatéka 1717–1777*. In: *Magyar Könyvszemle* 138 (2022), 243–251.; Hegyi Ádám: *Privatmeinungen über die Reformierten aus den Städten im Südosten Ungarns in: Mathias Beer (Hg.): Stadt im Wandel: Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert*. Berlin, 2023, 371–384.